

УДК 342:005.25(477)

**ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ДЕРЖАВИ:
ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ**

**GUARANTEES OF CONSTITUTIONAL OBLIGATIONS OF STATE:
PROBLEMS OF DEFINITION OF THE CONCEPT**

Задорожний Б.Ю.,

*магістр права, секретар Комітету захисту професійних
прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності
Ради адвокатів Київської області*

Статтю присвячено дослідженню поняття «гарантії конституційних обов'язків держави», з'ясуванню сутності, змісту і форм таких гарантій. Зроблено висновок, що гарантії конституційних обов'язків держави становлять визначену конституцією і законами держави, міжнародними правовими актами систему засобів, способів, умов і механізмів, необхідних для безперешкодної і невідвратної реалізації державою своїх конституційних обов'язків, унаслідок чого належне перетворюється в реальну дійсність.

Виявлена моністична сутність гарантій конституційних обов'язків держави, що полягає в забезпеченні невідвратної реалізації державою своїх конституційних обов'язків. З'ясовано, що формалізація змісту гарантій конституційних обов'язків держави може мати різний вияв, яким є: невтручання, утримання, забезпечення, подолання, охорона, примус.

Ключові слова: гарантії конституційних обов'язків держави, забезпечення гарантій, сутність і зміст гарантій конституційних обов'язків держави.

У науці конституційного права, як і в теорії права, питання гарантій обов'язків держави є недослідженим, оскільки вчені оминають своєю увагою таку змістовно близьку дослідницьку проблему, як обов'язки держави. Конституційне законодавство в аспекті правового регулювання гарантій обов'язків держави є вкрай лаконічним, невизначеним і недостатнім. Гарантії конституційних обов'язків держави потребують комплексного осмислення в теоретичній і в практичній площинах.

Донині недослідженими є такі теоретичні питання, як поняття «гарантії конституційних обов'язків держави», з'ясування сутності і змісту таких гарантій, аналіз засобів і способів їх забезпечення, здійснення класифіка-

ції гарантій конституційних обов'язків держави, визначення місця і ролі гарантій обов'язків держави в системі правових гарантій, дослідження умов і специфіки юридичної відповідальності держави як невід'ємного елемента системи гарантій та ін. Водночас невирішеним залишається логічне і непросте питання: який суб'єкт (чи суб'єкти) є гарантом конституційних обов'язків держави, тобто певним зовнішнім «поручителем», «контролером» стосовно держави в аспекті забезпечення сумлінної реалізації нею своїх численних конституційних обов'язків. Йдеться передусім про національні, а не міжнародні гарантії. Отже, наука конституційного права має сформулювати комплексну позицію з окресленого кола питань.

Національна і зарубіжна доктрина конституційного права не має ґрунтовних досліджень, присвячених питанням гарантій конституційних обов'язків держави, хоча деякі предметні міркування містяться в лише окремих зарубіжних джерелах права. Одним з них є монографічне дослідження А.В. Худякова [1]. Отже, проблема гарантій конституційних обов'язків держави потребує ґрунтового наукового осмислення.

Мета статті полягає в дослідженні таких важливих установчих теоретичних питань, як формулювання поняття «гарантії конституційних обов'язків держави», а також у з'ясуванні сутності, змісту і форм таких гарантій держави, що дозволить не тільки заповнити предметні прогалини понятійно-категоріального апарату, а й виявити відповідність теоретичного змісту цих гарантій практичній необхідності й доцільності.

Дослідження окреслених теоретичних питань має практичну проєкцію. Конституційні обов'язки держави, незважаючи на їх законодавче унормування, не втілюються в суспільну реальність автоматично, стихійно, безапеляційно. «Щоб правові приписи не залишилися на папері (і тим більше не порушувалися), необхідні, – як наголошують учені, – відповідні умови і визначений комплекс організаційних, ідеологічних, політичних, юридичних заходів, які забезпечують реалізацію» [2, с. 499], зокрема, практичне втілення конституційних обов'язків держави. Поза межами гарантій конституційні обов'язки держави є лише формальним наміром [3, с. 203], тобто певним пориванням чи націлюванням. Отже, об'єктивною запорокою того, що визначені Конституцією і законами держави обов'язки держави не перетворюються на порожню декларацію, є їх надійне гарантування.

Дослідження цієї теми ускладнено й тим, що суб'єктом конституційних обов'язків виступає сама держава. Зага-

лом, відносини, що пов'язані з гарантіями конституційних обов'язків держави, де-юре ставлять її в один ряд з іншими суб'єктами конституційних правовідносин (народ, політичні партії, громадяни, державні органи, нація тощо), які в законодавчому порядку також наділені відповідними конституційними обов'язками.

Водночас держава, з одного боку, як доводять учені, «інституційно виступає гарантом (або/чи модератором) забезпечення реалізації системи обов'язків, носіями яких є різні суб'єкти конституційних правовідносин (фізичні та юридичні особи, спільноти, органи публічної влади)», а з іншого – «сама потребує забезпечення гарантій з метою реалізації, покладених на неї конституційних обов'язків» [4, с. 36], тому вимушена підпадати під певний зовнішній вольовий вплив.

Натомість державі властиво і звично встановлювати систему гарантій щодо реалізації обов'язків іншими суб'єктами правовідносин і бути своєрідним зовнішнім «спостерігачем і контролером» щодо реалізації конституційних обов'язків іншими суб'єктами правовідносин, а не самій виступати в ролі «підопічної» і піддаватися імперативному впливу зовнішніх чинників, зокрема й правових. Отже, питання гарантій конституційних обов'язків держави є складним, нагальним і потребує системного дослідження та узагальнення.

Розкриємо сутність і зміст поняття «гарантії конституційних обов'язків держави». Філологічний вияв сутності слова «гарантія» (ст.-франц. *garantir*; нім. *garantieren*; франц. *garantie* – забезпечення, здійснення, умова) такий: «це порука в чомусь, забезпечення чого-небудь; умови, що забезпечують успіх чого-небудь» [5, с. 29]. Синонімами слова «гарантія», як доводить філологічна наука, є порука, запорука, застава і навіть обітниця, що спрямовані на невідворотність належного формату

діяльності, обставин, умов чи засобів з метою забезпечення очікуваного, запрограмованого результату.

Сутність гарантій конституційних обов'язків висновується з усталеного етимологічного смислу, завдяки чому аксіологічна цінність гарантій є стандартною і такою, що пронизує всі без винятку види зобов'язальних правовідносин, незалежно від того, якими вони є: приватно- чи публічно-правовими, і хто є безпосередніми носіями таких обов'язків. Сутність «гарантій», на нашу думку, полягає в забезпеченні невідворотності перетворення належного в реальну дійсність. З огляду на вказане, доходимо таких узагальнень, а саме:

а) сутність гарантій конституційних обов'язків держави полягає в забезпеченні невідворотності реалізації державою своїх конституційних обов'язків, унаслідок чого належне (заплановане, унормоване, необхідне, передбачуване, очікуване) перетворюється в реальну дійсність;

б) сутність гарантій конституційних обов'язків держави вирізняється своєю сталістю, тому вона є однаковою для різних видів зобов'язальних правовідносин;

в) сутність гарантій конституційних обов'язків держави зумовлює векторну стандартизацію, уодностайнювання та уніфікацію всього того, що забезпечує невідворотність перетворення належного в реальну дійсність. Йдеться про зміст гарантій конституційних обов'язків держави.

Зміст гарантій конституційних обов'язків держави, на відміну від сутності таких гарантій, є розмаїтим і має складний механізм. Чим це зумовлено? Справа в тому, що досягнення певної мети чи результату нерідко може забезпечуватися лише одночасним об'єктивним поєднанням різних засобів, способів, умов, факторів чи прийомів. Наприклад, формалізація змісту

гарантій конституційних обов'язків держави може мати вияв у формі невтручання, утримання, забезпечення, подолання, охорони, примусу та ін. Так, Україна згідно з положеннями Основного Закону держави зобов'язана «у разі скасування вироку суду як неправосудного» відшкодувати «матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням» (ч. 4 ст. 62). Визначальною умовою реалізації такого обов'язку держави є скасування неправомірного вироку суду, логічним наслідком якого є необхідність вчинення державою певних дій, зміст яких полягає у відшкодуванні матеріальної і моральної шкоди потерпілому, що зумовлює відновлення його порушених прав, свобод чи законних інтересів.

За формою гарантії конституційних обов'язків держави – це об'єктивовані в конституції і законах держави, міжнародних правових актах норми і принципи права, предметом правового регулювання яких є форми забезпечення реалізації цих зобов'язань. Ними, на думку вчених, можуть бути організаційно-правові і нормативно-правові форми забезпечення реалізації цих зобов'язань [6, с. 32].

З'ясувавши сутність, зміст і форми гарантій конституційних обов'язків держави, спробуємо сформулювати дефініцію «гарантії конституційних обов'язків держави». Вчені, як свідчить аналіз доктринальних джерел, по-різному визначають цю дефініцію. Окремі вчені розкривають гарантії як «фактори, що забезпечують реальне (фактичне) здійснення» чогось [7, с. 174], зокрема прав чи обов'язків.

Натомість академік Ю.С. Шемшученко доводить: «Гарантія – один із засобів забезпечення виконання зобов'язань, який застосовується виключно у відносинах між юридичними особами» [8, с. 110]. Проте В.Ф. Халіпов розширює суб'єктний склад таких правовідносин. Він ствер-

джує, що гарантії потрібно розуміти як передбачене законом чи договором зобов'язання, що застосовується у відносинах між фізичними особами, юридичними особами та державою, кредитором; як встановлене законом правове поручительство, що забезпечує сприятливі умови для діяльності суб'єктів правовідносин [9, с. 57].

Професор В.Ф. Погорілко визначив правові гарантії як «встановлені законом засоби забезпечення використання, дотримання, виконання і застосування норм права» [10, с. 555]. Водночас В.К. Гіжевський, В.В. Головченко визначають юридичні гарантії як норми права, що становлять правовий механізм, покликаний сприяти реалізації правових актів [11, с. 524]. На думку С.Л. Лисенкова, А.П. Таранова, гарантії необхідно розуміти як «умови, засоби, способи» здійснення прав і свобод та їх охорону [10, с. 555].

З наведених та інших джерел права вбачається, що вчені розглядають поняття «гарантія» під різним кутом зору: одні з них роблять акцент на суб'єктному складі забезпечення виконання зобов'язань; другі – на механізмі забезпечення дії норм права; треті – на умовах, засобах, способах забезпечення безперешкодного здійснення належних дій тощо.

На нашу думку, наведені вище трактування окресленого поняття швидше змістовно доповнюють одне одного, ніж суперечать. Це створює якісне підґрунтя для відносно усталеної доктринальної універсалізації даного поняття в науці теорії права. Проте інші галузі права (конституційне, цивільне, міжнародне тощо) і надалі, на нашу думку, оперуватимуть поняттям «гарантія», змістовне наповнення якого різнитиметься, що зумовлено врахуванням галузевої специфіки.

Повертаючись до питання гарантій конституційних обов'язків держави, вкажемо, що специфіка гарантій

цих обов'язків передусім зумовлена суб'єктом гарантій, яким виступає така суверенна, політико-територіальна організація суспільства, що наділена публічною владою, як держава.

Українська держава, як і будь-яка інша європейська держава, є особливим суб'єктом конституційно-правових відносин. Держава репрезентує широке коло суб'єктів державно-владних повноважень, які, хоча й відрізняються між собою обсягом конституційної правосуб'єктності, проте є носіями конституційних обов'язків держави. Водночас правосуб'єктність держави не можна ототожнювати із сумарною єдністю правосуб'єктності носіїв її обов'язків. Держава стоїть вище всіх тих суб'єктів, на кого вона покладає виконання своїх конституційних обов'язків. «Українська держава виступає гарантом, тобто, – як доводять вчені-конституціоналісти В.Ф. Погорілко і В.Л. Федоренко, – бере на себе виключні конституційні обов'язки дбати» про загально визнані та об'єктивно необхідні соціальні цінності (людину, генофонд Українського народу, територіальну цілісність і суверенітет держави, екологічну безпеку, охорону землі і т. д. [12, с. 169].

На нашу думку, гарантії конституційних обов'язків держави – це визначена конституцією і законами держави, міжнародними правовими актами система засобів, способів, умов і механізмів, необхідних для безперешкодної і невідвратної реалізації державою своїх конституційних обов'язків, унаслідок чого належне (заплановане, унормоване, необхідне, передбачуване, очікуване) перетворюється в реальну дійсність.

Логіка наукового дослідження вказує, що ефективна реалізація державою своїх конституційних обов'язків має ґрунтуватися на міцній основі, а саме:

а) забезпечення зовнішніх об'єктивних чинників, вияв яких полягає

у створенні належних юридичних, матеріальних, економічних, інституційних та інших умов, засобів, способів, механізмів здійснення нею своїх обов'язків. Інакше кажучи, йдеться про те, що має бути зроблено «для держави», щоб вона могла ефективно і безперешкодно реалізувати свої конституційні обов'язки;

б) мають бути визначені юридичні, політичні, економічні і навіть міжнародні механізми впливу «на державу», у разі якщо вона не виконує чи неналежно виконує покладені на неї конституцією та іншими законами обов'язки. Йдеться про правовий примус самої держави, тобто різного роду юридичні санкції, які мають бути нормативно сформульовані й закріплені, а також визначені правові механізми, межі та наслідки їх практичної реалізації. Легітимні засоби впливу мають застосовуватися до держави в разі нехтування, невиконання чи неналежного виконання нею своїх обов'язків. Такий підхід зумовлений тим, що держава є хоча й особливим, проте суб'єктом конституційних правовідносин.

Висновки. Узагальнюючи теоретичний аналіз, предметом якого є питання гарантій конституційних обов'язків держави, доходимо таких висновків:

1) гарантії конституційних обов'язків держави – це визначена конституцією і законами держави, міжнародними пра-

вовими актами система засобів, способів, умов і механізмів, необхідних для безперешкодної і невідвратною реалізації державою своїх конституційних обов'язків, унаслідок чого належне (заплановане, унормоване, необхідне, передбачуване, очікуване) перетворюється в реальну дійсність;

2) сутність гарантій конституційних обов'язків держави полягає в забезпеченні невідвортності реалізації державою своїх конституційних обов'язків, унаслідок чого належне (заплановане, унормоване, необхідне, передбачуване, очікуване) перетворюється в реальну дійсність;

3) зміст гарантій конституційних обов'язків держави є розмаїтим, оскільки досягнення певної мети чи результату здебільшого забезпечується одночасним об'єктивним поєднанням різних засобів, способів, умов, факторів чи прийомів. Тому формалізація змісту гарантій конституційних обов'язків держави може мати вияв у формі невтручання, утримання, забезпечення, подолання, охорони, примусу тощо;

4) за формою гарантії конституційних обов'язків держави становлять об'єктивовані в конституції і законах держави, міжнародних правових актах норми і принципи права, предметом правового регулювання яких є форми забезпечення реалізації цих обов'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Худяков А.В. Конституционно-правовое регулирование обязанностей государства в России: монография. Москва; Рязань: Рязанская обл. тип., 2012. 184 с.
2. Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М. Загальна теорія держави і права: підруч. Львів: Новий Світ-2000, 2007. 584 с.
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підруч.; пер. з рос. Х.: Консум, 2000. 704 с.
4. Матвійчук А.В. Проблеми розуміння обов'язків держави як правової категорії. Прикарпатський юридичний вісник. 2017. № 6 (21). Том 1. С. 34–37.
5. Словник української мови: в 11 т. / за ред. П.П. Доценка, Л.А. Юрчук. К.: Наук. думка, 1971. Т. 2: Г–Ж. 551 с.
6. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 02. К., 2002. 220 с.
7. Молдован В.В., Мелашенко В.Ф. Конституційне право: навч. посіб. К.: Юмана, 1996. 272 с.
8. Юридичний словник-довідник; за ред. Ю.С. Шемшученка. К.: Феміна, 1996. 696 с.

9. Халипов В.Ф., Халипова Е.В. Власть. Политика. Государственная служба: словарь. М.: Луч, 1996. 271 с.

10. Погорілко В.Ф. Гарантії правові. Юридична енциклопедія: в 6 т.; редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А–Г. 672 с.

11. Популярна юридична енциклопедія / кол. авт.: В.К. Гіжевський, В.В. Головченко, В.С. Ковальський (кер.) та ін. К.: Юрінком Інтер, 2002. 528 с.

12. Конституційне право України. Академічний курс: підруч.: у 2 т. / заг. ред. Ю.С. Шемшученко; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2006. Т. 1. 544 с.

Статья посвящена исследованию понятия «гарантии конституционных обязанностей государства», выяснению сущности, содержания и форм таких гарантий. Сделан вывод, что гарантии конституционных обязанностей государства составляют определенную конституцией и законами государства, международными правовыми актами систему средств, способов, условий и механизмов, необходимых для беспрепятственной и неотвратимой реализации государством своих конституционных обязанностей, в результате чего должное превращается в реальную действительность.

Обнаружена монистическая сущность гарантий конституционных обязанностей государства, которая заключается в обеспечении неотвратимости реализации государством своих конституционных обязанностей. Выяснено, что формализация содержания гарантий конституционных обязанностей государства может иметь различные проявления, которыми являются: невмешательство, воздержание, обеспечение, преодоление, охрана, принуждение.

Ключевые слова: гарантии конституционных обязанностей государства, обеспечение гарантий, сущность и содержание гарантий конституционных обязанностей государства.

The article is devoted to the study of the concept of «guaranteeing the constitutional duties of the state», clarifying the essence, content and forms of such guarantees. The conclusion is made that the system of means, methods, conditions and mechanisms necessary for the unimpeded and unavoidable realization by the state of its constitutional duties, as a result of which the due becomes a real reality, constitute the guarantees of the constitutional duties of the state, determined by the constitution and laws of the state, international legal acts.

The monistic essence of guarantees of the constitutional duties of the state is found, which consists in ensuring the inevitability of the state's exercise of its constitutional duties. It has been clarified that the formalization of the content of guarantees of the constitutional duties of a state can have various manifestations, which include: non-intervention, abstention, security, overcoming, protection, coercion.

Key words: guarantees of the constitutional duties of the state, provision of guarantees, essence and content of guarantees for the constitutional duties of the state.